

Лідавець Евеліна Олександрівна,
*здобувачка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальність «Національна безпека за окремими сферами
забезпечення і видами діяльності» Національного університету
«Острозька академія», м. Острог*

Кулаковський Петро Михайлович,
*доктор історичних наук, професор, професор кафедри країнознавства
Національного університету «Острозька академія», м. Острог*

ЗАСОБИ ВЕДЕННЯ РОЗВІДКИ ЧАСІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У період Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття розвідувальна система, сформована під керівництвом Богдана Хмельницького, відзначалася складною організаційною структурою та широким набором інструментів отримання інформації. Вона поєднувала як рухомі військові підрозділи, так і стаціонарні елементи спостереження, розгалужену агентурну мережу та ефективні способи передачі зібраних відомостей. Завдяки поєднанню цих компонентів козацьке керівництво отримувало необхідну інформацію не лише для планування бойових дій, а й для формування загальної політики держави та дипломатичної діяльності.

Одним із ключових елементів розвідувальної системи були мобільні оперативні формування, до яких належали роз'їзди, дозори та сторожові підрозділи. Саме вони забезпечували постійний моніторинг ситуації на фронті та на підступах до козацьких військ. Роз'їзди являли собою невеликі, але добре підготовлені групи козаків, які діяли переважно на передових позиціях або по флангах армії. Основним їхнім завданням було відстеження пересування ворожих сил, перевірка безпеки шляхів пересування, виявлення засідок та оперативне інформування командування про можливі загрози.

Дозори виконували функції регулярного спостереження за прикордонними територіями та зонами безпосереднього зіткнення з противником. Такі підрозділи могли діяти як самостійно, так і у взаємодії зі сторожовими постами, формуючи систему раннього попередження. Сторожі, у свою чергу, становили мережу тимчасових, але постійно відновлюваних пунктів спостереження, які розміщувалися на важливих шляхах, переправах та інших стратегічно значущих ділянках. Їхні учасники фіксували пересування ворожих сил, визначали напрямок їхнього руху та передавали відповідні сигнали до тилу за допомогою диму, вогню або спеціальних гінців [1].

Подібні мобільні формування мали значну перевагу в умовах степових просторів, оскільки могли швидко реагувати на зміну обстановки, діяти автономно та охоплювати значні території.

Поряд із рухомими підрозділами активно застосовувалися й стаціонарні форми розвідувальної діяльності. До них належали засідки, схованки для спостерігачів та прикордонні укріплення. Засідки розміщувалися на ймовірних маршрутах пересування противника, зокрема у лісистих місцевостях, вузьких переходах або на бродях через річки. Вони давали змогу не лише заздалегідь виявляти появу ворожих сил, а й здобувати важливу інформацію шляхом захоплення полонених.

Схрони виконували роль тимчасових укриттів для розвідників, які могли тривалий час вести спостереження за пересуванням супротивника. Найчастіше їх облаштовували поблизу кордонів або неподалік ворожих таборів, що дозволяло отримувати відомості про чисельність військ, характер їхнього розташування та підготовку до бойових дій. Окреме місце у системі спостереження займали прикордонні укріплення, зокрема невеликі фортифікаційні споруди або дерев'яні редути. Вони виконували не лише оборонну функцію, але й слугували своєрідними центрами збору інформації. Саме звідти вирушали розвідувальні загони, а командири укріплень регулярно передавали зібрані відомості до гетьманського штабу.

Важливою складовою розвідувальної діяльності була агентурна мережа, яка дозволяла отримувати інформацію безпосередньо з

територій, контрольованих противником. Агентурна розвідка забезпечувала доступ до стратегічно важливих відомостей, що стосувалися планів ворога, політичної ситуації та дипломатичних намірів інших держав. За свідченням Валерія Степанкова, козацька розвідка використовувала різні категорії неформальних інформаторів. До них належали шпигуни, які діяли під прикриттям у польських, татарських або московських військових таборах. Окрім того, важливу роль відігравали купці та мандрівники, які завдяки своїй діяльності мали можливість вільно переміщуватися між містами, ярмарками та прикордонними територіями, де вони могли збирати новини про військові приготування, політичні настрої та дипломатичні переговори.

Ще однією категорією агентів були так звані підставні особи, серед яких могли бути перебіжчики, монахи, студенти чи інші люди, що діяли за спеціально створеною легендою. Така вигадана біографія дозволяла їм проникати до ворожого середовища та отримувати інформацію, недоступну для звичайних розвідників [2, с. 37]. Гетьманський уряд приділяв значну увагу забезпеченню безпеки агентів, а отримані від них повідомлення надходили до центрального управління, де оброблялися писарями та представниками старшини.

Не менш важливим елементом розвідувальної системи була налагоджена мережа передачі інформації. В умовах швидкої зміни військової обстановки козацьке керівництво створило ефективну систему комунікації, яка дозволяла оперативно доставляти розвідувальні дані до центру управління. Найпоширенішим способом передачі відомостей були особисті кур'єри або гінці, які пересувалися верхи на конях і долали значні відстані. Вони могли передавати як письмові донесення, так і усні повідомлення, отримані від польових розвідувальних підрозділів.

Окрім цього, козацька адміністрація практикувала перехоплення ворожої кореспонденції, зокрема польських поштових відправлень. Отримані листи аналізувалися з метою виявлення намірів противника, що дозволяло завчасно реагувати на можливі загрози. Для збереження таємності власних повідомлень використовувалися спеціальні способи

шифрування, серед яких траплялися складні мовні конструкції або приховані форми викладення інформації. Усі отримані розвідувальні дані систематично надсилалися до Чигирин, який був резиденцією гетьмана. Саме там відбувався їх аналіз, узагальнення та використання під час ухвалення стратегічних рішень [3, с. 30].

Отже, розвідувальна система Богдана Хмельницького являла собою добре організований і багатофункціональний механізм здобуття та обробки інформації. Її ефективність забезпечувалася поєднанням мобільних розвідувальних підрозділів, стаціонарних пунктів спостереження, розгалуженої агентурної мережі та налагоджених каналів передачі розвідувальних даних. Така комплексна організація розвідки дозволяла своєчасно отримувати відомості про наміри противника, оцінювати військово-політичну ситуацію та приймати стратегічно важливі рішення, що значною мірою сприяло успішному веденню боротьби українського народу за власну державність у середині XVII століття.

Література

6. Розвідка та контррозвідка Богдана Хмельницького. URL: <https://uahistory.co/book/100-great-figures-and-events-of-cossack-ukraine/20.php> (дата звернення - 07.06.2025).
7. Сервецький І., Сушко О. Роль козацької розвідки в організації підвільної роботи в тилу загарбників під час Національно-визвольної війни (1648–1657 рр.). Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки, випуск 1 (73), 2025, С. 36–41.
8. Сас П. М. Українська національна революція XVII ст.: Проблеми історіографії та джерелознавства. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 189 с.